

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ ШКІЛЬНОЇ МОЛОДІ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Визначено роль професійної орієнтації шкільної молоді у вирішенні проблем зайнятості в Україні. Виявлено основні труднощі в організації профорієнтаційної роботи та обґрунтовано необхідність запровадження комплексного підходу до професійної орієнтації шкільної молоді, який має охоплювати усіх зацікавлених учасників цього процесу.

In this article the role and career guidance school youth in solving employment problems in Ukraine. The basic difficulty in the implementation of the guidance and the necessity to adopt a comprehensive approach to career guidance among young people, which should include all stakeholders in this process.

*«Оберіть собі роботу до душі, і вам не доведеться працювати жодного дня в житті»
Конфуцій*

Сучасне українське суспільство зацікавлене в тому, щоб кожен громадянин якнайповніше реалізував свої професійні можливості на ринку праці. Підтвердженням цього є стаття 43 Конституції України: «... держава створює умови для повного здійснення громадянами права на роботу, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб...» [1].

Така ситуація є підставою для конкуренції між найманими працівниками за робочі місця з гідною оплатою праці, а серед роботодавців – за висококваліфіковану робочу силу. Досягнення продуктивної зайнятості в Україні потребує як розвитку системи робочих місць, так і підвищення конкурентоспроможності самих працівників [6], адже за результатами досліджень Світового банку, проведених в 192 країнах, на трудовий потенціал припадає 64% загального багатства країн. Трудовий потенціал суспільства визначається характером формування та реалізації здатності до праці кожної особи і значною мірою залежить від професійного вибору та успішності здобуття або зміни професії [3].

Яскравою ознакою сучасного ринку праці є професійно-кваліфікаційний дисбаланс робочої сили – сьогодні він перенасичений спеціалістами з вищою освітою та спостерігається певний дефіцит робітничих кадрів. Така ситуація є наслідком того, що велика частка випускників шкіл, які постали перед вибором подальшого професійного майбутнього, прагнуть здобувати вищу освіту, обираючи престижні, проте не затребувані роботодавцями спеціальності [17]. Водночас такі фактори, як професійні нахили, здібності та потреби ринку праці беруться до уваги в останню чергу або не враховуються взагалі [18]. Не можна залишати поза увагою і той факт, що прогнозування потреб ринку праці в спеціалістах у професійному аспекті в країні взагалі не проводилося з початку 90-х рр. минулого століття [13]. Одна з причин цього – відсутність механізму для здійснення таких прогнозів на загальнодержавному рівні.

Однією із дієвих ланок, яка покликана сприяти вирішенню зазначених питань у сфері зайнятості, є професійна орієнтація. Законом України «Про зайнятість населення» закріплено право кожного громадянина на професійну орієнтацію, яке забезпечується шляхом надання комплексу профорієнтаційних послуг з вибору або зміни професії, виду діяльності та інших профорієнтаційних послуг [2].

Питанням професійної орієнтації присвячено ряд наукових праць. Серед них і ті, в яких ідеться про особливості соціально-професійного самовизначення, соціально-психологічну готовність учнів до свідомого вибору професії, організацію їх професійної орієнтації і т. ін. Багато цінної інформації міститься в працях Г. Балла, А. Вихруща, О. Вітківської, Ю. Гільбуха, М. Гінзбурга, Григор'євої, Є. Головахи, В. Кавецького, О. Капустіної, О. Коротун, М. Лукашевича, С. Мазуренко, В. Матвієвського, Л. Мітіної, О. Носкова, М. Пряжникова, Б. Федоришина та ін. [10].

Зважаючи на це, феномен професійної орієнтації можна розглядати не лише як одну з прикладних галузей психологічної науки, а й як вагомий чинник для повноцінної та якісної реалізації державної політики зайнятості. Світова практика переконливо доводить, що налагоджена система профорієнтаційних послуг здатна суттєво сприяти позитивному вирішенню проблем, пов'язаних з відтворенням та збереженням трудового ресурсу країни, забезпеченням раціонального використання робочої сили та її професійного зростання.

Мета цієї статті – виявлення основних труднощів у здійсненні профорієнтації роботи та обґрунтування необхідності запровадження комплексного підходу до професійної орієнтації шкільної молоді.

У законодавстві та науковій літературі трапляються різноманітні визначення сутності професійної орієнтації, що наведені у табл. 1.

Таблиця 1

Наукові підходи до визначення поняття професійної орієнтації¹

Джерело/Автор	Визначення
Закон України «Про зайнятість населення»	Професійна орієнтація населення – комплекс взаємопов'язаних економічних, соціальних, медичних, психологічних і педагогічних заходів, спрямованих на активізацію процесу професійного самовизначення та реалізацію здатності до праці особи, виявлення її здібностей, інтересів, можливостей та інших чинників, що впливають на вибір або зміну професії та виду трудової діяльності [2].
Концепція державної системи професійної орієнтації населення	Професійна орієнтація населення є науково обґрунтованою системою взаємопов'язаних економічних, соціальних, медичних, психологічних і педагогічних заходів, спрямованих на активізацію процесу професійного самовизначення та реалізації здатності до праці особи, виявлення її здібностей, інтересів, можливостей та інших чинників, що впливають на вибір професії або на зміну виду трудової діяльності [3].
М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк	Професійна орієнтація – цілеспрямована діяльність по підготовці молоді до обґрунтованого вибору професії відповідно до особистих схильностей, інтересів, здібностей й одночасно із суспільними потребами в кадрах різних професій і різного рівня кваліфікації [5].
Я. В. Крушельницька	Професійна орієнтація – це система державних заходів, спрямованих на допомогу особі у виборі професії або виду діяльності, які вона вважає найбільш прийнятними з точки зору задоволення власних потреб і потреб суспільства [6].
В. Харламенко	Професійна орієнтація – це цілісна динамічна система, що складається із структурних одиниць (підсистем, компонентів), які взаємопов'язані між собою комплексністю мети, завдань і сприяють оптимізації вибору професії з урахуванням потреб ринку праці [8].
Н. І. Балацька	Професійна орієнтація – науково обґрунтована система форм, методів і засобів впливу на людину, що сприяють її правильному залученню до різних сфер виробництва на основі об'єктивної оцінки здібностей [4].
О. М. Степанова, М. М. Фіцула	Професійна орієнтація – система навчально-виховної роботи, спрямованої на засвоєння учнями знань про соціально-економічні й психофізіологічні умови правильного вибору професії, формування в них уміння аналізувати вимоги різних професій до психологічної структури особистості, а також свої професійно значущі якості, шляхи й засоби їх розвитку [11].
Є. Єгорова	Професійна орієнтація – це науково обґрунтована система допомоги особистості в її професійному самовизначенні, що пропонується індивіду, починаючи з дитинства, коли думка про майбутню професію тільки народжується, і на далі упродовж усього періоду професійної діяльності, сприяючи індивіду у досягненні цілей його професійного розвитку [12].
Є. М. Павлютенков	Професійна орієнтація – комплекс взаємопов'язаних економічних, соціальних, медичних, психологічних та педагогічних заходів, спрямованих на формування професійного покликання; на виявлення здібностей, інтересів, придатності та інших факторів, що впливають на вибір професії або заміну сфери діяльності [19].

¹ Примітка. Сформовано авторами на основі [2, 3, 5, 6, 8, 4, 11, 12, 19].

Незважаючи на різноманітність тверджень, представлених у табл. 1, суть феномену професійної орієнтації залишається завжди незмінною – баланс між обґрунтованим професійним вибором особистості та його відповідності потребам ринку праці.

Закон України «Про зайнятість населення» визначає шляхи, за допомогою яких здійснюється професійна орієнтація: професійне інформування, професійне консультування та проведення професійного відбору (рис. 1).

Рис. 1. Професійна орієнтація та її змістові елементи

Досліджуючи питання професійної орієнтації, потрібно звернути увагу на те, що вибір професії не відбувається в один момент. Вибір професії – це тривалий процес, що охоплює період від дитинства до юнацтва та ранньої дорослості [12]. Шкільна молодь, яка готується до вступу в самостійне життя, потребує підтримки та кваліфікованої допомоги у вирішенні проблем, пов'язаних з вибором майбутньої професії та визначенням шляхів набуття професійної освіти. Представники навчальних закладів різного рівня потребують порад та консультацій щодо організації профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю у контексті реалій ринку праці. У профорієнтаційних послугах відчують потребу і представники підприємств, установ, організацій різних форм власності (підбір, відбір працівників на вільні робочі місця та вакантні посади). Кожен керівник знає, що підбір персоналу є одним із найважливіших елементів управління підприємством, адже це довготривала інвестиція, яка може принести великі прибутки або спричинити значні втрати [9].

Поряд із цим, сучасна система освіти недостатньо адаптована до потреб ринку праці як у кількісному, так і якісному відношеннях. Професійна підготовка здійснюється з орієнтацією не на потреби економіки, а на ажіотажний попит на певні спеціальності, а це призводить до того, що найбільш активна та освічена частина молоді після закінчення навчального закладу є безробітною або вимушена їхати у пошуках роботи за межі країни.

Така ситуація на українському ринку праці зумовлена рядом чинників, серед яких – втрата цілісності системи професійної орієнтації населення, розрив зв'язків між школою, навчальними закладами професійної освіти та роботодавцями [15].

Основним суб'єктом здійснення профорієнтаційної роботи зі шкільною молоддю виступає Державна служба зайнятості, яка володіє достатніми кадровими, інформаційними, технічними та матеріальними ресурсами для здійснення такої роботи.

Постановою правління Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття від 19.12.2007 р. № 8 затверджена Програма державної служби зайнятості –

виконавчої дирекції Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття на 2008–2013 рр. щодо професійної орієнтації молоді [13]. Її основна мета – створення передумов для професійної самореалізації молоді та запобігання молодіжному безробіттю шляхом формування системи професійної орієнтації молоді, інтегрованої в діяльність державної служби зайнятості [14]. Для її реалізації центрами зайнятості здійснюється комплекс різноманітних заходів, а професійна орієнтація шкільної молоді провадиться за принципами, формами та методами, передбаченими Єдиною технологією надання соціальних послуг населенню (ЄТНАСП).

Технологією передбачені форми роботи із школярами – індивідуальна, групова та масова, які можуть проводитись у загальноосвітніх школах, літніх таборах відпочинку й оздоровлення тощо чи безпосередньо у центрах зайнятості, що відображено у табл. 2.

Відповідно до Єдиної технології надання соціальних послуг населенню здійснюється профорієнтаційна робота і Тернопільською обласною службою зайнятості. Школярам надається інформація про професії та спеціальності, що актуальні на ринку праці, проводиться психологічне тестування учнів, формується у підростаючого покоління почуття впевненості у власних силах.

Таблиця 2

Заходи з профорієнтації молоді залежно від видів та форм профорієнтаційної роботи ¹

Вид профорієнтаційних послуг	Форма профорієнтаційної роботи		
	Індивідуальна	Групова	Масова
Професійна інформація	<ul style="list-style-type: none"> – індивідуальні профінформаційні консультації в центрі зайнятості; – індивідуальні профінформаційні консультації під час проведення масових інформаційних заходів; – індивідуальні профінформаційні консультації у закладах освіти; – самоінформування відвідувачів центрів зайнятості; 	<ul style="list-style-type: none"> – групові профінформаційні консультації під час проведення масових інформаційних заходів; – професіографічні зустрічі та екскурсії, в т. ч. для учнівської молоді; – цільові профінформаційні семінари у центрі зайнятості, закладах освіти, на підприємствах та під час проведення масових інформаційних заходів; 	<ul style="list-style-type: none"> – акції «Випускник»; – масові профінформаційні заходи (день відкритих дверей центру зайнятості, день відкритих дверей навчального закладу, ярмарок кар'єри, ярмарок професій тощо); – агітаційні, просвітницькі та інформаційні заходи (прес-конференції, брифінги, цільові радіо- та телепередачі, змагально-мотиваційні ігри серед школярів «Час професіонала»);
Професійна консультація	<ul style="list-style-type: none"> – індивідуальні професійні консультації у центрі зайнятості, в т.ч. із застосуванням психодіагностичних методик; – індивідуальні професійні консультації у закладах освіти, в т.ч. із застосуванням психодіагностичних методик; – самотестування відвідувачів центрів зайнятості; 	<ul style="list-style-type: none"> – цільові профконсультаційні уроки, бесіди та ін. для учнівської молоді у центрі зайнятості, закладах освіти та під час проведення масових інформаційних заходів; – цільові профконсультаційні семінари у центрі зайнятості та під час проведення масових інформаційних заходів з чітко визначеними тематикою та категорією учасників; – групове тестування з подальшою профконсультацією; 	Професійна консультація не має масової форми
Професійний відбір	<ul style="list-style-type: none"> – психологічне тестування особи з метою визначення професійної придатності до обраної для профнавчання професії; – психологічне тестування особи з метою відбору на замовлення роботодавця. 	<ul style="list-style-type: none"> – групове тестування при формуванні навчальних груп безробітних за професіями, що потребують професійного відбору; – групове тестування при відборі на замовлення роботодавця. 	Професійний відбір не має масової форми

¹Примітка. Сформовано авторами на основі ЄТНАСП.

Тематика профорієнтаційних заходів, які Тернопільська обласна служба зайнятості проводить у школах, різноманітна. Зокрема, зі школярами обговорюються такі теми: «Вибір професії – друге народження людини», «Куди піти вчитися?», «Через професію – до успіху», «Крокуємо разом до вершин професіоналізму», «Знайдеш себе – знайдеш майбутнє», «100 професій, 100 доріг, твоя одна, тож, обери її із них» і т. ін. До участі в тематичних зустрічах та семінарах запрошуються роботодавці, представники підприємств області, кадрових служб, навчальних закладів, молодіжних громадських організацій. Мета таких заходів – це популяризація професій, у яких мають потребу працедавці, а також ознайомлення учнів з широким спектром адресних соціальних послуг служби зайнятості.

Невід'ємною складовою профорієнтаційної роботи зі школярами є організація працівниками служби зайнятості акцій «Випускник», уроків реального трудового життя, а також професіографічних екскурсій на місцеві підприємства.

Поряд із традиційними, активно започатковуються і розвиваються інноваційні форми та методи профорієнтаційної роботи. Так, нині в кожному базовому центрі зайнятості області діють спеціально оснащені транспортні засоби – мобільні центри зайнятості та мобільні центри професійної орієнтації. За допомогою цієї інновації у працівників служби зайнятості з'явилась можливість надавати профорієнтаційні послуги у населених пунктах віддалених від міст районних центрів. Школярі уже знають, що мобільні засоби інформування розпочинають свою роботу навесні і завершують восени.

Вже стала традиційною і набула популярності в учнівської молоді змагально-мотиваційна гра «Час професіонала», яку служба зайнятості Тернопілля започаткувала та проводить спільно з обласним управлінням освіти та науки. Такі ігри сприяють професійному самовизначенню школярів, підвищенню престижності робітничих професій, виявляють талановиту молодь, дають імпульс творчому розвитку особистостей.

Поряд фз цим, постійно здійснюється інформаційно-роз'яснювальна робота щодо підвищення мотивації молоді до вибору актуальних на ринку праці професій. Цьому сприяють і встановлені службою зайнятості у школах області програмно-апаратні комплекси – профорієнтаційні термінали. Вони є своєрідними Інтернет-посібниками, де можна знайти необхідну інформацію про світ професій, пройти експрес-діагностику щодо виявлення власних здібностей та професійних нахилів, ознайомитися з довідником навчальних закладів України, на базі яких можна здобути бажаний фах, переглянути відеоролики про професії, що подобаються, а також дізнатися багато іншої інформації.

Ще один експериментальний проект служби зайнятості – профорієнтаційні ділові щоденники, які школярі отримували безкоштовно. Якщо у 2010–2011 навчальному році такими щоденниками мали можливість користуватися ті, хто навчався у 7–9 класах сільських шкіл, то у 2011–2012 рр. їх отримали 58 тисяч учнів 7–10 класів усіх ЗОШ Тернопільської області. В цих щоденниках діти не тільки фіксували розклади занять та домашніх завдань, а й використовували їх як профорієнтаційні міні-посібники, порадики і навіть збірники психологічних тестів.

Одним із елементів профорієнтаційної роботи є проведення профдіагностичного обстеження учнів шкіл за допомогою бланкових чи комп'ютерних тестів та опитувальників. Профконсультанти використовують цей інструментарій для того, щоб допомогти учням зорієнтуватися у їх інтелектуальних та характерологічних особливостях, психофізіологічних властивостях, у типах професій тощо. До переліку тестів та методик входить і Дігностична комп'ютерна програма «Методика визначення та оцінки структури інтелекту (Test Structure Intellect – 9)». Цей продукт призначений для визначення загального рівня коефіцієнта інтелекту, так званого IQ, та рівня розвитку 9 структурних компонентів інтелекту обстежуваної особи. Автори цієї комп'ютерної програми (С. Н. Вадзюк, Т. М. Білінська, К. М. Варнавських, Л. Г. Галазюк) отримали свідоцтво про реєстрацію авторського права.

Для забезпечення якісного профвідбору за професіями «водій», «електрогазозварник», «оператор котельні» може слугувати авторська психодіагностична комп'ютерна програма «Шкали приладів (Версія – 1)». Вона призначена для вивчення зорового сприйняття інформації приладів і здатності до швидкої і точної їх оцінки.

Аналіз результатів роботи працівників служби зайнятості Тернопільської області з учнями старших класів свідчить про те, що кількість школярів, яким надано профорієнтаційні послуги, зростає. Так, якщо у 2007 р. їх кількість становила 14236 осіб, то у 2012 р. – вже 38142 особи (рис. 2).

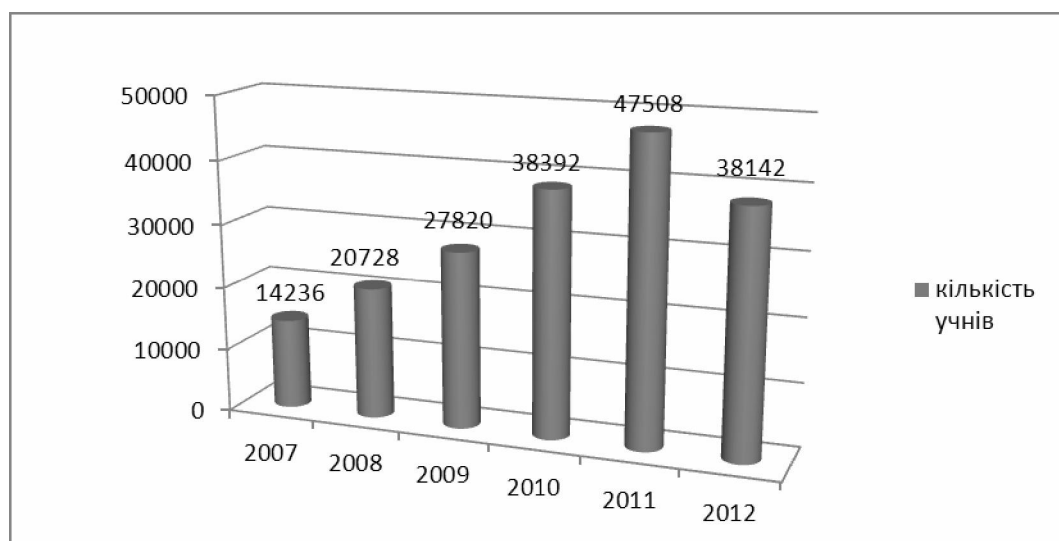

Рис. 2. Динаміка надання профорієнтаційних послуг учням шкіл

Проте привертає увагу той факт, що у 2012 р. кількість учнів шкіл, які скористались профорієнтаційними послугами служби зайнятості є значно нижчою від показника 2010 р. Деякою мірою це явище можна пояснити результатами низької народжуваності або так званої «демографічної ями»¹, яка припала на середину – другу половину 90-х рр. ХХ ст. Саме діти, народжені у вказаний період, сьогодні навчаються у середніх і старших класах загальноосвітніх шкіл і їх кількість є значно меншою.

Крім цього, основними характерними труднощами профорієнтаційної роботи із загальноосвітніми навчальними закладами є: значна ізолюваність та консервативність середньої освіти, яка подекуди не вважає за необхідне допускати в процес професійного виховання школярів сторонніх (там все ще використовують застарілі підходи в профорієнтаційній роботі); слабка матеріально-технічна база шкіл, особливо це стосується сільських шкіл, віддалених від міст районних центрів; погана транспортна доступність та відсутність якісного покриття доріг, що унеможлиблює приїзд спеціаліста центру зайнятості до школи; втрата інтересу та довіри до профорієнтаційних заходів з боку батьків та учнів, оскільки на ринку праці області постійно спостерігається низька кількість робочих місць, і навіть при умові правильного професійного вибору немає гарантій, що молодий фахівець знайде роботу, оскільки є невизначеність для роботодавців на найближче майбутнє щодо стабільності їх бізнесу.

Отже, підсумовуючи вищесказане, слід наголосити на необхідності запровадження комплексного підходу до професійної орієнтації шкільної молоді, який має охоплювати усіх зацікавлених учасників цього процесу: працівників освіти, які мали б починати профорієнтаційну роботу ще у закладах дошкільної освіти, а в середній школі за допомогою спеціальних програм продовжувати розвивати у школярів індивідуальні особливості, задатки, здібності тощо; медиків, які роблять лікарський висновок про можливість виконання конкретної професії чи надають рекомендації учню, який має відхилення у стані здоров'я щодо професій, котрі найбільш відповідають стану його здоров'я; працівників служби зайнятості, які володіють актуальною інформацією про стан, потреби та перспективи ринку праці; роботодавців, які зацікавлені у якісному поповненні кадрового складу підприємств, установ чи організацій; батьків, діти яких навчаються у загальноосвітніх школах і стоять перед питанням професійного вибору, адже кожен з них бажає своїй дитині найкращого; школярів, які прагнуть вдало поєднати власні професійні уподобання, стан свого здоров'я, психофізіологічні, характерологічні особливості з можливостями батьків та потребами ринку праці (рис. 3).

¹ Під демографічною ямою розуміється явище, коли річна народжуваність падає до позначок нижче 1% (відповідно 10 ‰) від загальної кількості населення.

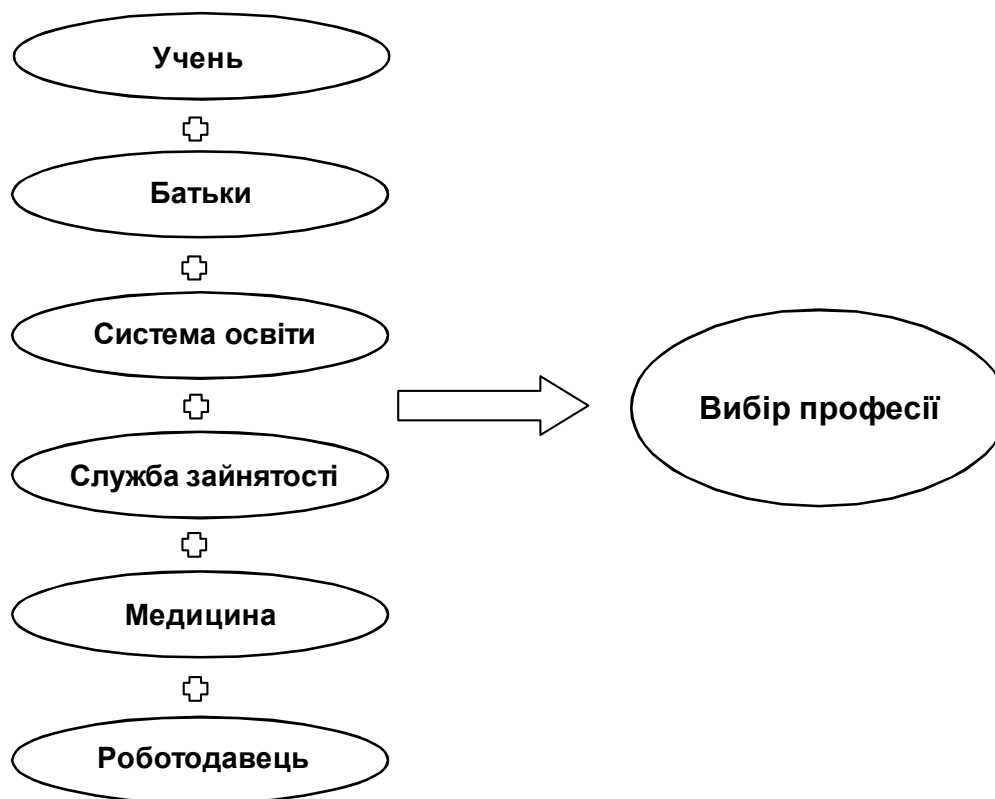

Рис. 3. Алгоритм вибору професії на основі комплексного підходу до професійної орієнтації шкільної молоді

Отже, резюмуючи зазначене, потрібно звернути увагу на те, що такий підхід можливий лише за умови розгляду професійної орієнтації не лише як прикладної галузі психологічної науки, а й бачення її як соціально-економічного явища загальнодержавного масштабу. Крім того, не варто розраховувати на миттєві результати від запровадження запропонованих заходів. Отримання позитивного ефекту можливе лише за умови чіткої скоординованої роботи усіх структурних елементів, які залучені до процесу професійної орієнтації шкільної молоді та їх довготривалої і систематичної діяльності у визначеному напрямку.

Література

1. Конституція України (за станом на 1 лют. 2011 р.) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Закон України «Про зайнятість населення» (за станом на 9 груд. 2012 р.) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/803-12>.
3. Концепція державної системи професійної орієнтації населення (за станом на 30 лист. 2012 р.) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/842-2008-%D0%BF>.
4. Балацька Н. І. Професійна орієнтація учнів у сучасних середніх школах Англії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Н. І. Балацька. – К., 2004. – 23 с.

5. Корольчук М. С. Теорія і практика професійного психологічного відбору : навч. посіб. [для слух. та студ. вищ. навч. закл.] / М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 536 с.
6. Крушельницька Я. В. Фізіологія і психологія праці : підруч. / Ярослава Володимирівна Крушельницька. – К. : КНЕУ, 2003. – 367 с.
7. Маршавін Ю. М. Регулювання ринку праці України: теорія і практика системного підходу : моногр. / Юрій Миколайович Маршавін. – К. : Алтерпрес, 2011. – 396 с.
8. Харламенко В. Б. Дидактичні основи курсу профорієнтації в підготовці вчителя трудового навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 / В. Б. Харламенко. – К., 2002. – 19 с.
9. Якокка Л. Кар'єра менеджера / Л. Якокка, У. Новак ; пер. с англ. М. В. Драко. – Мн. : Попудри, 2002. – 416 с.
10. Марушкевич А. А. Проблеми профорієнтації та професійного вибору випускників сучасних шкіл / А. А. Марушкевич // Збірник наукових праць Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки. – 2011. – № 1(14).
11. Степанова О. М. Основи психології і педагогіки / О. М. Степанова, М. М. Фицула. – К. : Академія, 2003. – С. 316–421.
12. Єгорова Є. Напрями та зміст профорієнтаційної роботи з педагогічно обдарованою молоддю / Є. Єгорова // Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика : зб. наук. праць. – Вип. 7.
13. Як знайти кваліфікованого спеціаліста [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dcz.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=55033&cat_id=7245182.
14. Постанова правління Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття від 19.12.2007 № 8 «Про затвердження Програми державної служби зайнятості – виконавчої дирекції Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття на 2008–2013 роки щодо професійної орієнтації молоді» (за станом на 18.01.2008 р.) [Електронний ресурс] / Державна служба зайнятості. – Режим доступу : http://www.dcz.gov.ua/control/uk/doccatalog/list?currDir=44398&documentList_stind=101.
15. Програма державної служби зайнятості на 2008–2013 роки щодо професійної орієнтації молоді (за станом на 18.01.2008 р.) [Електронний ресурс] / Державна служба зайнятості. – Режим доступу : http://www.dcz.gov.ua/control/uk/doccatalog/list?currDir=44398&documentList_stind=101.
16. Кулаковський Т. Ю. Профорієнтація та її вплив на якість робочої сили / Т. Ю. Кулаковський // Вісник Житомирського державного технологічного університету. – 2011. – № 1 (55).
17. Довжук Б. Служба зайнятості в регіоні: реалії та перспективи / Б. Довжук // Праця і зарплата. – 2010. – № 12 (688) – С. 6–7.
18. Федунчик Л. Г. Особливості професійної спрямованості осіб, які здобувають професію електрогазозварник / Л. Г. Федунчик // Матеріали II всеукраїнського психологічного конгресу, присвяченого 110 річниці від дня народження Г. С. Костюка. – 2010. – Т. III. – С. 345–346.
19. Паелютенков Е. М. Профессиональная ориентация учащихся / Е. М. Паелютенков. – К. : Рад. школа, 1983. – 152 с.